

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ Τ.Ε.

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΩΝ
ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ-ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ:
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ:
ΜΑΡΙΑ ΜΠΑΚΑΡΑΚΗ
ΦΡΙΞΟΣ ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ

ΠΑΤΡΑ 2014

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Έχοντας πλέον ολοκληρώσει την Πτυχιακή μας Εργασία αισθανόμαστε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε τον Εισηγητή και Επιβλέπων της παρούσας Πτυχιακής Εργασίας κ. Χαραλαμπίτπουλο Νικόλαο, διδάσκοντα καθηγητή του Τμήματος μας για την πολύτιμη βοήθεια που μας προσέφερε κατά την διάρκεια εκπόνησης της παρούσας Πτυχιακής Εργασίας, τη συνεχή καθοδήγησή του και την υπομονή του.

Πάτρα 2014

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας Πτυχιακής Εργασίας είναι η ανάδειξη μιας παλαιάς και αρχιτεκτονικός ενδιαφέρουσας εκκλησίας στην Περιοχή της Καλαμάτας, τον Ιερό Ναό Αγίων Αποστόλων.

Η πτυχιακή εργασία περιλαμβάνει πληροφορίες κατασκευής της εν λόγω εκκλησίας καθώς και πληροφορίες για την πλούσια αρχιτεκτονική της. Ακόμα συμπεριλαμβάνουμε αρκετό φωτογραφικό υλικό. Το βασικό κομμάτι της εργασίας μας είναι η αρχιτεκτονική αποτύπωση της εκκλησίας (κάτοψη, όψεις, τομές).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	2
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	5
1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗΚΑ.....	5
1.2 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.....	10
2.1 Ο ΓΡΑΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ.....	10
2.2 ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ	13
ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	28
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗΚΑ

Ο ναός των αγίων Αποστόλων βρίσκεται εντός της πόλης της Καλαμάτας. Σε αυτόν εισήλθαν οι ηγέτες του αγώνα της εθνικής ανεξαρτησίας, κατά την δοξολογία της 23ης Μαρτίου 1821, ημέρα απελευθέρωσης της πόλης. Συγκέντρωσε το ενδιαφέρον πολλών περιηγητών ερευνητών από τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια. Τους αγίους Αποστόλους αναφέρει το 1843 ο J. A. Buchon, αργότερα μνημονεύει αρκετά συχνά την αρχιτεκτονική τους ο G. Millet ενώ, σχετικά πρόσφατα (1951) ο A. Bon τους εξέτασε, διατρίβοντας στην αρχιτεκτονική και την κεραμοπλαστική τους διακόσμηση, χωρίς όμως να ασχοληθεί με τις τοιχογραφίες. Πολύ πριν τον Bon, (το 1913) σημείωσε για τους αγίους Απόστολους ο Δ. Δουκάκης σαν "έναν από τους αρχαιότερους ναούς της πόλης", παρέχοντάς μας την ενδιαφέρουσα πληροφορία ότι "εντός του ναού σώζονταν αρχαίες βυζαντινές εικόνες", αλλά κατά το 1892 "οι βάνδαλοι επίτροποι του ναού επιχρίσανε αυτές με ασβέστη" και έτσι κατέστρεψαν την αξία του ναού.

Ο Κωνσταντίνος Καλοκύρης, καθηγητής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στην εμπειριστατωμένη μελέτη του για τις βυζαντινές εκκλησίες, μελέτησε και τον ναό των αγίων Αποστόλων, αναφέροντας την αρχιτεκτονική του, το γραπτό διάκοσμο, με συστηματική καταγραφή του και προβαίνει στη χρονολόγηση του μνημείου, τοποθετώντας τη στις αρχές του 12^{ου} αιώνα. Ως προς το δεύτερο κτήριο και το κωδωνοστάσιο του ναού ο Κ. Καλοκύρης, τα θεωρεί "ως χαρακτηριστικά της Βενετοκρατίας".

Η προσεγμένη μελέτη του Κ. Καλοκύρη βοήθησε έτσι ώστε να μαζευτούν οι απαραίτητες πληροφορίες για την εκπόνηση αυτής της εργασίας, στο σύνολο του θεωρητικού σκέλους της. Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί ότι με τους καταστρεπτικούς σεισμούς στην Καλαμάτα στις 13 και 15 Σεπτεμβρίου 1986, ο ναός υπέστη τεράστιες ζημιές. Κατέρρευσε κυριολεκτικά ο οκταγωνικός τρούλος με το τύμπανο μαζί με τις κεραμοσκεπείς στέγες του και αναστηλώθηκε αργότερα με τη φροντίδα του υπουργείου Πολιτισμού.

1.2 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Σήμερα το μνημείο αποτελείται από δύο συγκολλημένους ναούς, στην κυριολεξία από δύο επάλληλα τμήματα: Από το ανατολικό (παλαιότερο), το οποίο και αποτελεί το Ιερό Βήμα όλου του ναού και από το δυτικό (νεότερο), το οποίο προστέθηκε ως ευρεία αίθουσα, αποτελώντας έτσι τον κυρίως ναό κατά την μεταγενέστερη κτιριακή σύνθεση. Και τα δύο τμήματα καλύπτονται από τρούλο (πίν. 2, εικ. α,β), ενώ πυργοειδές κωδωνοστάσιο υψώνεται στη βορειοανατολική πλευρά του Ιερού Βήματος. Το δυτικό τμήμα αποτελείται από έναν σταυροειδή μονόχωρο τρουλαίο ναό, διαστάσεων 7,80Χ10 μ., κτισμένο από πελεκητούς λίθους (πίν. 1· πιν. 3, εικ. α). Στην διασταύρωση της ανατολικής και δυτικής καμάρας και των πλαγίως σχηματιζόμενων τόξων, υψώνεται , μέσω τεσσάρων σφαιρικών τριγώνων, ο τρούλος. Με αυτόν τον τρόπο, στους πλάγιους τοίχους, με τα κολλημένα τέσσερα στηρίγματα του τρούλου, μας δίνεται το σταυροειδές του κτηρίου. Ο τρούλος, οκταγωνικός με τύμπανο, φέρει τέσσερα παράθυρα (πίν. 1, εικ. α· πίν. 3, εικ. α).

Οι στέγες των καμάρων, ανατολικής και δυτικής, είναι αμφικλινείς, ενώ οι πλάγιες είναι οριζόντιες. Κεραμίδια καλύπτουν τις στέγες. Στο μέσο κάθε πλευράς, ανατολικής και δυτικής υπάρχει θύρα και στις εξωτερικές πλευρές της καθεμίας διακρίνουμε παραστάδες με επίκρανα πάνω από τα οποία βαίνει τόξο. Όμοια διαμορφώνονται και δύο παράθυρα , σε κάθε πλευρά, στο βορειοδυτικό και νοτιοδυτικό άκρο.

Πάνω από τη δυτική θύρα υπάρχει κόγχη, που έχει γλυπτή βάση, μεγαλύτερου πλάτους από τη θύρα. Παρόμοια κόγχη υπάρχει και στη βόρεια πλευρά χωρίς βάση. Στη βόρεια θύρα σχηματίζεται πάνω από το τόξο αέτωμα (πίν. 3, εικ. α). Τέλος στρογγυλό μικρό παράθυρο τρυπά ψηλά τον δυτικό τοίχο στη βάση περίπου του αετώματος της στέγης (πίν. 5, εικ. α). Ο Βοη βρίσκεται το δεύτερο αυτό κτίσμα παρόμοιο με τον άγιο Αθανάσιο Καλαμάτας, που χρονολογείται τον 17^ο αιώνα. Δυστυχώς σήμερα δεν σώζεται αυτός για να βγάλουμε συμπεράσματα. Αλλά δεν χωράει αμφιβολία ότι το κτίσμα αυτό ανήκει στα χρόνια μετά την Αναγέννηση. Τα έτη 1685-1715 που υποστηρίζει ο Βοη για την ίδρυση του ναού, βρίσκονται λίγο μακρινά για τον Κ. Καλοκύρη. Πάντως η δόμηση του κτηρίου, τα θυρώματα, το στρογγυλό μικρό παράθυρο πάνω από τον δυτικό τοίχο κ.λπ. είναι χαρακτηριστικά της Βενετοκρατίας. Και το πυργοειδές, είκοσι μέτρων περίπου, ορθογώνιο κωδωνοστάσιο (παραμορφωμένο σήμερα στο ανώτερο μέρος μετά την πτώση της πυραμοειδής στέψης του, από το σεισμό του 1887) ανήκει σίγουρα στην περίοδο της δυτικής κυριαρχίας (Κ. Καλοκύρης).

Το ανατολικό τμήμα του συγκροτήματος (ο αρχικός ναός των αγίων Αποστόλων) συνιστά έναν μικρό βυζαντινό ναό σχήματος ελεύθερου σταυρού (άστυλος) διαστάσεων 5,90Χ4,50 μ. περίπου, του οποίου ο τρούλος έχει οκταγωνικό τύμπανο και οι στέγη καλύπτεται από κεραμίδια (πίν. 1 και 2). Η

κόγχη του ναού είναι εξωτερική ημιεξάγωνη, δύο από τα δοκάρια στα πλάγια έχουν ανοιχτεί στο πάχος των τοίχων. Σωστά ο Βοη διορθώνει τον Millet σημειώνοντας ότι αυτά είναι αψίδες του ναού. Ανάλογα τέτοια δοκάρια βρίσκουμε, μεταξύ άλλων, και στον άγιο Νικόλαο Αυλίδας, μνημείο του 11^{ου} αιώνα.

Το δυτικός σκέλος του σταυρού (δυτική κάμαρα) δεν είναι όμοιο προς το ανατολικό, γιατί αυτό καταστράφηκε σχεδόν εξολοκλήρου, όταν προστέθηκε ο νεότερος ενετικός ναός, σαν συνέχεια του πρώτου. Την θέση αυτού του σκέλους κατέλαβε μία κάμαρα-τόξο από το βόρειο προς το νότιο μέρος. Πάνω από αυτή ενσωματώθηκε η ανατολική κάμαρα του νεώτερου ναού. Με αυτόν τον τρόπο, η κάμαρα αυτή, εφάπτεται εξωτερικά στον τρούλο. Δεν έχουμε πληροφορίες για το πώς έγινε κάτι τέτοιο. Είναι όμως ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον ζήτημα.

Ο Κ. Καλοκύρης καταλήγει στο ότι πρόσθεσαν τον νεότερο ναό και σκέφτηκαν να χρησιμοποιήσουν ως Ιερό Βήμα τον παλαιότερο, αφού καθαίρεσαν την θύρα και το προηγούμενο τμήμα του δυτικού σκέλους του σταυρικού κτηρίου, έχοντας από πάνω το άνοιγμα της δυτικής κεραίας του ναού και δίπλα τους δυτικούς τοίχους των πλάγιων κεραιών του σταυρού. Για να γίνουν οι είσοδοι των παραβημάτων τρύπησαν αυτούς, ενώ ταυτόχρονα επεξέτειναν στα πλάγια την δυτική κάμαρα διαμορφωμένη πλέον σε τόξο. Αυτή πλέον στηριζόμενη στο έδαφος από τα άκρα της αποκτά την αναγκαία στηρικτική για τα βάρη που προστέθηκαν πάνω από την ανατολική κεραία του νέου ναού. Απόδειξη για αυτή τη διαμόρφωση της δυτικής πλευράς αποτελεί το γεγονός ότι οι πλάγιες θύρες (Προθέσεως και Διακονικού) υποχρεώθηκαν (από τους πλάγιους τοίχους της πλευράς τους) να έρθουν σε επαφή με τα κατώτερα τμήματα του τόξου (βλ. σκαρίφημα β' και φωτογραφία στον πίνακα 4, εικ. β). Προσαρμόστηκαν δηλαδή οι θύρες αναγκαστικά προς το τόξο (κάμαρα), το οποίο κατασκευάστηκε πρώτο.

Όσο αναφορά τώρα την εξωτερική διαμόρφωση του ναού, όπως γίνεται φανερό (πίν. 1, εικ. β και πίν. 4, εικ. α) έχει κτιστεί, "σύμφωνα με το πλινθοπερίκλειστο βυζαντινό σύστημα"(Κ. Καλοκύρης), αλλά όπως δείχνουν η κάτοψη και οι εικόνες (πίν. 1, εικ. β και πίν. 3, εικ. α), η βόρεια πλευρά διαφέρει από τη νότια στη στέγαση και στον διάκοσμο. Πράγματι στη βόρεια πλευρά έχουμε το ασυνήθιστο μιας επικλινούς στέγης, διαμορφωμένης από την βάση του τρούλου, αντί της συνηθισμένης αμφικλινούς που καλύπτει την κάμαρα. Δυσκολευόμαστε να δεχτούμε ότι έτσι ήταν εξ' αρχής. Πιθανότατα η αλλαγή ήρθε κατά την εργασία έγερσης του κωδωνοστασίου, την περίοδο που κτιζόταν ο δεύτερος ναός, δηλαδή το νεότερο δεύτερο τμήμα όλου του συγκροτήματος. Σε αυτό το συμπέρασμα ερχόμαστε μετά την εξέταση του τοίχου και γι' αυτό θεωρούμε εσφαλμένη την θεωρία του Millet, ότι δηλαδή επρόκειτο για επιδιόρθωση της πρώτης εκκλησίας, πριν δηλαδή αρχίσουν οι εργασίες της προσθήκης του δεύτερου κτιρίου. Αντιθέτως μάλιστα, συνδέει τη στέγη αυτή προς το δεύτερο κτίριο, το οριζόντιο εκείνης, όπως ακριβώς δηλαδή έχουμε και στις πλάγιες στέγες του μεταγενέστερου αυτού κτίσματος

(πίν. 3, εικ. α). Ψηλά στο δίλοβο παράθυρο, του οποίου οι λοβοί σχηματίζουν ακτίνες μέσω παράλληλων πλίνθων, περιβαλλόμενο από τόξο μέχρι τη βάση και ομοίμορφου προς τους λοβούς πλαισίου, δίπλα από αυτό δύο τεταρτοκυκλικά πτερύγια, τα οποία περιβάλλει οδοντωτή ταινία, αποτελούν τον διάκοσμο όλης της πλευράς (πίν. 2, β και πίν. 3 α).

Η νότια πλευρά του εξεταζόμενου βυζαντινού ναού, εμφανίζει την αντίστοιχη στέγη κανονική, δηλαδή αμφικλινή (πίν. 1, εικ. β και πίν. 2 εικ. α), διαφέρει όμως από τη βόρεια στον διάκοσμο. Ψηλά τρυπά τον τοίχο του παραθύρου, το οποίο περιβάλλεται από διπλή ζώνη παράλληλων πλίνθων, ενώ χαμηλότερα (ακριβώς πάνω από τη νεώτερη θύρα) η αναστήλωση κατασκεύασε παρόμοιο παράθυρο, πιθανότατα ακολουθώντας το εσωτερικό. Δεν είμαστε απόλυτα βέβαιοι όμως γι' αυτό, γιατί ο τοίχος έχει αλλοιωθεί από τα χρόνια και τις επισκευές. Δίπλα και στις δύο πλευρές του παραθύρου (στεγαζόμενο από αέτωμα) έχουμε κεραμοπλαστικό διάκοσμο με τετράφυλλα άνθη περιβαλλόμενα από ρόμβο και εγγεγραμμένα σε τετράγωνα πλαίσια. Τόσο το αέτωμα στην πλευρά του νεότερου ναού, όσο και ο διάκοσμός του εισδύουν κατά το ήμισυ στην ανατολική πλευρά του νεότερου ναού (Ενετοκρατία), δίνοντας την αίσθηση ασυμμετρίας (πίν. 1 και 2). Όσον αφορά την αψίδα του Ιερού Βήματος, αυτή τη διατρυπά δίλοβο παράθυρο που περιβάλλεται, σχεδόν το μισό, από ακτινοειδής διατεταγμένους πλίνθους σχηματίζοντας ταινία, που επεκτείνεται προς τα πλάγια και αποτελεί το κάτω τμήμα διακόσμησης με ψηλούς όρθιους μαιάνδρους, που περικλείονται από οριζόντιους πλίνθους και δύο οδοντωτές ταινίες (πίν. 4, εικ. α).

Ο αρχιτεκτονικός τύπος του ναού παρομοιάζεται με άλλα ελλαδικά μνημεία, ενώ η σεμνή χρήση του κεραμοπλαστικού διακόσμου και περισσότερο η απουσία αυτού, η μορφή του πλαισίου του παραθύρου της βόρειας πλευράς, είναι σχεδόν ανάλογη προς τα πλαίσια των παραθύρων των αγίων Θεοδώρων Αθήνας, οδηγώντας τον A. Bon να χρονολογήσει τους αγίους Αποστόλους στην περίοδο μεταξύ των ετών 1050-1150. Δεν έχουμε λόγο να διαφωνήσουμε με αυτή τη χρονολόγηση του Bon. Μόνο η ομοιότητα του μαιάνδρου (στην πλάγια κόγχη του Ιερού Βήματος) σε αναλογία με τον μαιάνδρο του αγίου Νικόλαου Οχιάς (Λακωνία), όπως αναφέρει ο Bon, χρονολογημένος από τον Megaw το 1150, δεν γίνεται να αποτελέσει ασφαλές περιοριστικό όριο. Έπειτα υπάρχει και μία άλλη λεπτομέρεια για τη χρονολόγηση του μνημείου. Είδαμε δηλαδή ότι η νότια πλευρά διαφέρει από τη βόρεια χαρακτηριστικά στον διάκοσμο. Ο τοίχος δηλαδή της νότιας πλευράς, όπως φαίνεται στην εικόνα (β, πίν. 1), φέρει ψηλά μονόλοβα αλληπάλληλα παράθυρα. Πρόκειται δηλαδή για τα παράθυρα, τα οποία εξ' αρχής το ένα πάνω στο άλλο, ήταν ανάλογα ενός δίλοβου παραθύρου του βόρειου τοίχου. Ο νότιος τοίχος μάλιστα σχεδιάστηκε λάθος από τον Bon, με διπλάσιο πάχος από τον βόρειο. Η διαφορά των νότιων από των βόρειων παραθύρων, μας επιβάλλει την ιδέα ότι ο νότιος τοίχος, παθών κάποτε, ανακατασκευάστηκε. Είναι λοιπόν μάλλον μεταγενέστερος. Αν ισχύει αυτό, μας δίνει δύο εξηγήσεις. Πρώτα γιατί τα παράθυρα των τοίχων και των δύο

πλάγιων πλευρών του ναού διαφέρουν. Και δεύτερον για τη διαφορά του διάκοσμου.

Με άλλα λόγια, ο ναός θα γνώρισε δύο περιόδους κατά τους βυζαντινούς χρόνους. Ο σημερινός βόρειος τοίχος και η αψίδα (μέχρι την καμάρα και τον τρούλο) ανήκουν στο κτήριο της πρώτης περιόδου. Στο τέλος του 11^{ου} αιώνα οδηγεί τόσο η μαιανδροειδής διακόσμηση των πλευρών της κόγχης του Ιερού Βήματος, όσο και το δίλοβο με τα τεταρτοκυκλικά πτερύγια του παράθυρου, ανάλογο προς το παράθυρο των αγίων Θεοδώρων Αθήνας, αλλά και του παρεκκλησίου της πόλης Καπνικαρέας, το μεν πρώτο να ανήκει στα τρία τέταρτα του 11^{ου} αιώνα, το δε δεύτερο στις αρχές του 12^{ου} αιώνα. Επομένως κοντά σε αυτή την περίοδο θα πρέπει να τοποθετηθεί και ο αρχικός βυζαντινός ναός των αγίων Αποστόλων Καλαμάτας. Αυτή όμως η τοποθέτηση δεν πρέπει να γίνει αποδεκτή μόνο από τα παραπάνω στοιχεία αλλά και της όλης μορφής και δομής του κτηρίου. Γιατί τα εκατέρωθεν τεταρτοκυκλικά πλίνθινα πτερύγια των δίλοβων παραθύρων, δεν τα συναντάμε μόνο σε μνημεία του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα αλλά και μεταγενέστερα μέχρι τον 15^ο αιώνα, κατά τη σωστή παρατήρηση του Α. Ορλάνδου. Ανάλογος είναι και ο μαιάνδρος της αψίδας του Ι. Βήματος ενός μνημείου της Ακαρνανίας. Ο νότιος πάλι τοίχος του ναού μας ανήκει πιθανώς στη δεύτερη περίοδο του. Ανήκει στο δεύτερο μισό του 12^{ου} αιώνα εξαιτίας του λιτού κεραμοπλαστικού διάκοσμου της πλευράς, ασύμφωνη με την πλουσιότερη της αμέσως προηγούμενης περιόδου. Αλλά όσον αφορά τον νότιο τοίχο του ναού επιβάλλεται να προσθέσουμε και κάτι παραπάνω. Εσωτερικά στον τοίχο αυτό υπάρχουν τοιχογραφίες μεταγενέστερες, όπως θα δούμε μάλλον του 14^{ου} αιώνα. Όταν ζωγραφίστηκαν αυτές, έκλεισαν μάλλον και επέχρισαν τα ανοικτά παράθυρα του τοίχου, με αυτόν τον τρόπο απέκτησαν τη λεία επιφάνεια που απαιτεί μία τοιχογραφία. Αργότερα όμως επειδή ο αρχικός ναΐσκος έγινε το Ιερό Βήμα όλου του συγκροτήματος και είχε ανάγκη από φωτισμό, σκέφτηκαν να ανοίξουν πάλι τα παράθυρα και να κατασκευάσουν και θύρα εισόδου από αυτή τη πλευρά. Τότε, με το άνοιγμα των παραθύρων κατέστρεψαν βεβαίως μέρος των τοιχογραφιών της πλευράς αυτής (Δευτέρα Παρουσία, πίν. 13, εικ.α).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.

2.1 Ο ΓΡΑΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Και ερχόμαστε τώρα στην ανέκδοτη ζωγραφική των αγίων Αποστόλων. Φυσικά αυτή αφορά το βυζαντινό ναΐσκο, γιατί το νεότερο κτήριο δεν έχει τοιχογραφίες. Ολόκληρο λοιπόν το μικρό μνημείο είναι ζωγραφισμένο, σήμερα όμως διατηρεί ένα μόνο μέρος της ζωγραφικής, σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας έδωσε ο Δουκάκης "κατά το 1892 οι βάνδαλοι επίτροποι του ναού επέχρισαν τας τοιχογραφίας δι' ασβέστου". Αλλά και όσα μέρη διέφυγαν την επίχριση έχουν υποστεί αλλοιώσεις μέσα στο χρόνο, ώστε να φαίνονται σήμερα δυσδιάκριτα. Πόσο μάλλον η φωτογράφιση και η μελέτη τους έχει καταστεί προβληματική. Στο τρούλο έχουμε τον Παντοκράτορα, με τους προφήτες και τους ευαγγελιστές. Πλατύτερα δεν σώζεται ούτε ο λοιπός διάκοσμος της κόγχης. Στις καμάρες του σταυρικού κτηρίου διακρίνουμε τμήμα της Αναλήψεως, σκηνές του Ακάθιστου ύμνου και τα ίχνη της Δευτέρας Παρουσίας. Ο Παντοκράτωρ, αρχικά, εικονίζεται εντός κύκλου, κρατώντας κατά συνήθεια το Ευαγγέλιο με το αριστερό και με το δεξί χέρι ευλογεί (πίν. 6, εικ. α και β). το πρόσωπό του είναι καταστραμμένο, διακρίνεται όμως το ωοειδές σχήμα του, η κόμη και ο ένσταυρος φωτοστέφανος με τα γράμματα ΟΩΝ. Εκατέρωθεν του προσώπου έχουμε τα αρχικά ΙC – ΧC μέσα σε κύκλους, σύμφωνα με την παλιά παράδοση, η οποία κρατάει από την εποχή των Κομνηνών. Όσο μας επιτρέπει η ανίχνευση των χαρακτηριστικών του, πρόκειται περί αριστοκρατικού τύπου Χριστού, που κυριαρχούσε κατά την εποχή των Παλαιολόγων. Παράλληλες πινελιές δίπλα στην μύτη και κάτω από τα μάτια, επάνω σε ανοιχτόχρωμη επιδερμίδα μας θυμίζουν τεχνικές της Περίβλεπτου και της Παντανάσσης του Μυστρά.

Το ίδιο ισχύει και για τις πτυχώσεις του ιματίου του. Τριγύρω από τον Παντοκράτορα και μέσα σε διπλό κύκλο διασώζεται με φθορά με ωραία κεφαλαία βυζαντινά γράμματα μία επιγραφή (Πίνακες 7-8). Σχεδόν δυσδιάκριτοι είναι και οι εικονιζόμενοι δέκα προφήτες πάνω στο τύμπανο με ανοιχτά τα ειλητάρια τους. Είμαστε σίγουροι για τη μορφή του Δανιήλ, με το ωραίο νεανικό πρόσωπο και τα παλαιολόγια χαρακτηριστικά του. Διασώζεται το όνομά του και η μεγαλογράμματη επιγραφή μέσα στο ειλητάριο (πίν. 7, εικ. β). έχουμε τα ίχνη και το όνομα του Ησαΐα (πίν.9, εικ.α), ενώ δίπλα από αυτόν σε καλύτερη κατάσταση διατηρείται ο Ιερεμίας, με το ειλητάριο ανοιχτό. Μέσα από τα πλούσια ιμάτιά του προβάλλεται το χέρι του που ευλογεί, ενώ τα μάτια του με ρυτίδες ατενίζουν οραματικά, με τεχνική της πλαστικής του 14^{ου} αιώνα (πίν. 9, εικ. α). Με τον ίδιο τρόπο σχεδιάστηκαν και οι βασιλείς Δαβίδ και Σολομών, με βασιλικές στολές και κρατώντας ψηλά τα ειλητάρια τους. Τα χαρακτηριστικά τους είναι σύμφωνα με την παράδοση.

Στον Δαβίδ διακρίνεται το στέμμα του κοσμημένο με άνθη (πίν. 8, εικ. β). Λυπηρό είναι ότι εξαιτίας της φθοράς δεν φαίνονται τα πρόσωπα των τεσσάρων ευαγγελιστών, οι οποίοι βρίσκονται μέσα σε σφαιρικά τρίγωνα. Έχουν σχεδιαστεί μεταξύ οικοδομημάτων (συνδεόμενων με το γνωστό βυζαντινό ύφασμα) καθισμένοι πάνω σε αναλόγια και κρατώντας τη γραφίδα και τα ευαγγέλιά τους. Το συνηθισμένο στα παλαιολόγια μνημεία κόσμημα από συνεχόμενα ταυ (Τ, τρικέρατοι σταυροί) διακοσμεί το βάθος των αρχιτεκτονημάτων. Καλύτερο διασώθηκε, αλλά με κατεστραμμένα τα μάτια το πλαστικότερο πρόσωπο του Ματθαίου (πίν. 10, εικ. β). ότι γράφεται στα ανοιχτά Ευαγγέλια, γράφεται και στα ειλητάρια που βρίσκονται πάνω στα αναλόγια. "Βίβλος γενέσεως" γράφει του Ματθαίου, "Αρχή του ευαγγελίου" του Μάρκου (πίν. 10, εικ. α), "Επειδήπερ πολλοί" του Λουκά (πίν. 10, εικ. β), "Εν αρχή ην ο Λόγος" γράφει του Ιωάννου. Αξιόπρόσεκτο λίαν εύκαμπτο ιμάτιο του Μάρκου.

Από τη σκηνή της Ανάληψης, που εικονίζεται στην ανατολική κάμαρα, διασώθηκε μόνο μέρος του βόρειου ημιχορίου. Ο Αναλαμβάνομενος καταστράφηκε όταν άνοιξαν οπή για να βάλουν δοκάρι. Σε αντάλλαγμα διασώθηκε, ο κάτω και αριστερά από τη δόξα του Χριστού, ιπτάμενος άγγελος, η Θεοτόκος (με φθορές) και αριστερά από αυτή δύο άγγελοι και απόστολοι (πίν. 5, εικ. β). Ο προς τα δεξιά της Παναγίας άγγελος και οι απόστολοι έχουν καταστεί δυσδιάκριτοι. Η Θεομήτωρ σχεδιάστηκε κοιτάζοντας μπροστά με αρκετά σοβαρή έκφραση (πίν. 11, εικ. α). Από τα πλάγια του διπλουμένου ιματίου της ξεπροβάλλουν τα χέρια της σε στάση δέησης. Η μορφή και το σώμα του αγγέλου δίπλα της εκπνέουν χάρη, φορώντας ανοιχτόχρωμο ιμάτιο (σε αντίθεση με την Παναγία) κρατάει μακρύ σκήπτρο με το αριστερό χέρι, ενώ είναι στραμμένος προς τους αποστόλους. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η εκτέλεση του προσώπου του με την ωραία διαβάθμιση των χρωματικών τόνων, με τους ωραίους αμυγδαλωτούς ζωηρούς οφθαλμούς με σκιά από κάτω, μας θυμίζει τους αγγέλους του Μυστρά και γενικά αγγελικά παλαιολόγια πρόσωπα.

Οχτώ σκηνές του Ακάθιστου Ύμνου, κατανεμημένες σε αντίστοιχα τετράγωνα διάχωρα, υπήρξαν βέβαια στη βόρεια κάμαρα του ναΐσκου. Δυστυχώς δεν είναι δυνατόν να διακριθούν οι τέσσερις πρώτες σκηνές, εξαιτίας της καταστροφής τους. Οχτώ στροφές του Ακάθιστου ύμνου εικονίζονται στη βόρεια κάμαρα. Μας δημιουργείται έτσι το ερώτημα που ζωγραφίστηκαν οι υπόλοιποι; Εφόσον έχουμε οχτώ στη βόρεια, αναμένουμε ισάριθμους και στη νότια. Αλλά εκεί δεν βρίσκεται κανένας οίκος, γιατί όπως είπαμε έχουμε άλλη παράσταση. Έτσι πιθανόν είναι να υπήρχαν άλλοι οχτώ στη δυτική κεραία του σταυρού, που αλλοιώθηκε από την προσθήκη του νεότερου τμήματος του ναού και μετασχηματίσθηκε σε τόξο, στην άντυγα του οποίου ζωγραφίστηκαν τότε στηθάρια μέτριας τέχνης που περικλείονται από κλαδιά ανθών. Αλλά μένουν ακόμα οχτώ οίκοι για να έχουμε τους εικοσιτέσσερις. Ίσως να βρίσκονταν ψηλά στον βόρειο πλάγιο τοίχο ή ακόμα πιθανότερο να μην ζωγραφίστηκαν ποτέ.

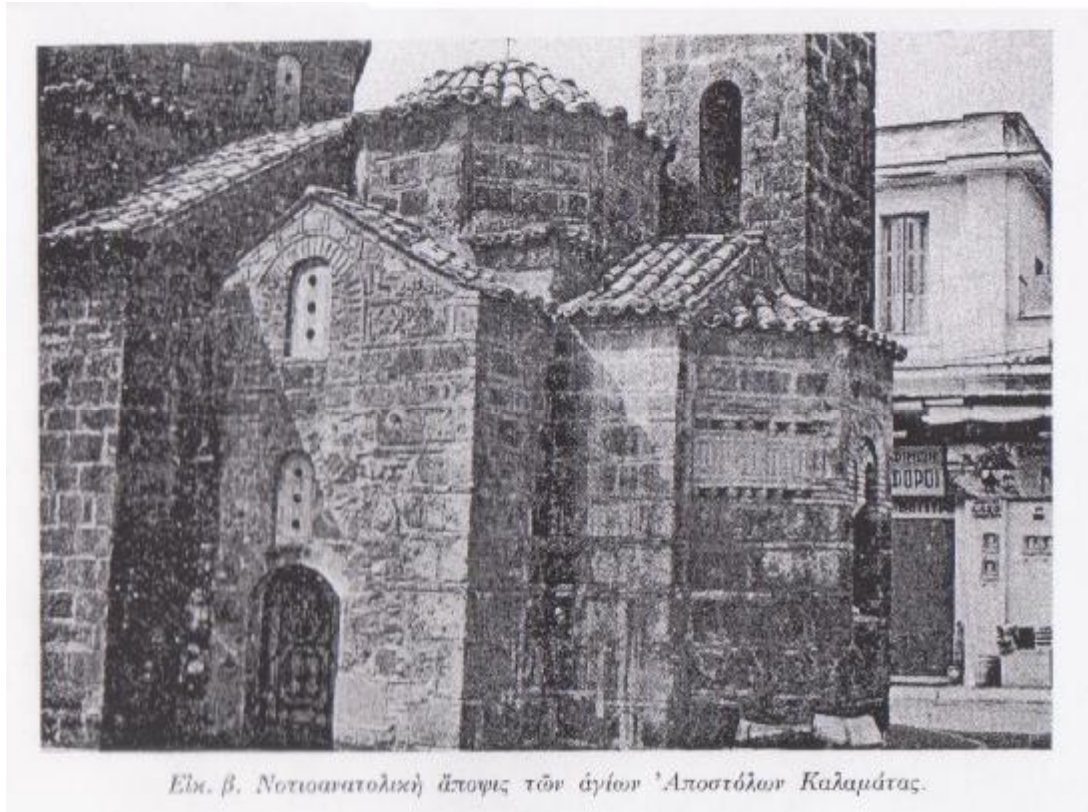
Τέλος θα μιλήσουμε για τα ίχνη της Δευτέρας Παρουσίας. Αυτή καταλαμβάνει ολόκληρη τη νότια κάμαρα του ναΐσκου, προχωρώντας και κατώτερα μέχρι τον νότιο πλάγιο τοίχο, μέσα στα μονόλοβα παράθυρα. Οι απόστολοι καθισμένοι σε συνεχόμενους θρόνους με αγγέλους πάνω από τα κεφάλια τους, έχουν κατανεμηθεί σε δύο ημιχόρια στην κάμαρα (πίν. 11, εικ. β και πίν. 12, εικ. α, β και 13, εικ. α). τότε όπως είπαμε άνοιξαν τα παράθυρα του εν λόγω τοίχου και κατέστρεψαν την εκεί παράσταση του Χριστού ως Κριτού με αγγέλους από πάνω του. Πράγματι στα περίχωρα του ψηλότερου παραθύρου διαγράφεται η στρόγγυλη "δόξα" του Σωτήρα και ίχνη προσώπων δίπλα του (Δέηση). Πιο κάτω (δεξιά από το χαμηλότερο παράθυρο) εικονίζονται η θάλασσα μέσα από την οποία βγαίνουν οι νεκροί (διακρίνονται ψάρια μέσα στο νερό) και δεξιότερα (δηλαδή πιο κάτω από το δυτικό τμήμα της κάμαρας) οι κολασμένοι, μεταξύ των οποίων οι γραμματείς και οι φαρισαίοι, όπως μας βεβαιώνουν οι επιγραφές. Οι απόστολοι, ο καθένας στο κάθε ημιχόριο, κάθονται άνετα στους θρόνους τους κρατώντας βιβλία, ενώ πίσω τους πετούν άγγελοι. Ακτινωτό κόσμημα αστραγάλου με κάθετη φορά χωρίζει τους θρόνους και τους απόστολους μεταξύ τους και ο καθένας τους ξεχωρίζει από την τριγωνική απόληξη του θρόνου του, που βρίσκεται πάνω στο κεφάλι του (πίν. 11, εικ. β και 12, εικ. α).

Οι θρόνοι με αυτή την απόληξη είναι γνωστοί στη βυζαντινή τέχνη, αξίζοντας να μνημονεύσουμε τον ναό του αγίου Δημητρίου στον Βλαδίμηρο της Ρωσίας, μνημείο του 12^{ου} αιώνα. Η άνετα και φυσικότερη τοποθέτηση των αποστόλων στους θρόνους και τα αληθινά πρόσωπά τους (πίν. 11, εικ. β), μας φανερώνουν "αξιόλογο ζωγράφο των παλαιολόγειων χρόνων" (Κ. Καλοκύρη) και όπως γίνεται εύκολο να χρονολογήσουμε τις τοιχογραφίες βασιζόμενοι στην τεχνική και στην εικονογραφία τους. "Μία πνοή από τον Μυστρά και μία μακρινή απήχηση της ζωγραφικής της Μονής της Χώρας (Καχριέ) γίνονται αισθητές στις φυσιογνωμίες του ναΐσκου (βλ. πρόσωπο του δεξιού αποστόλου της εικόνας β του πίνακα 11). Ίσως το τέλος του 14^{ου} αιώνα να είναι και η περίοδος της τοιχογράφησης των αγίων Αποστόλων" Κ. Καλοκύρης.

2.2 ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ

Εικόνα 1. Πρόσοψη του ναού.

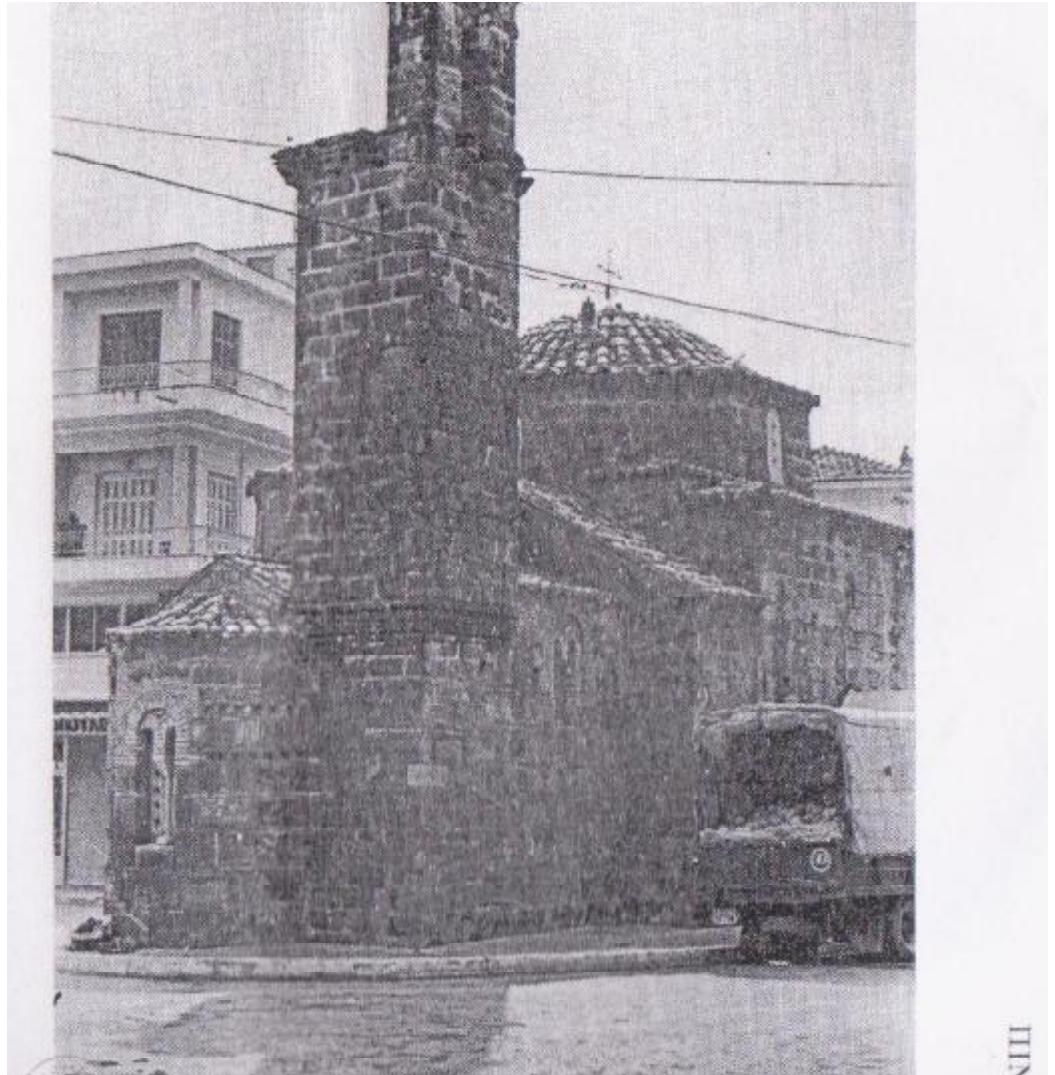

Εικ. β. Νοτιοανατολική άποψη τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Καλυμνάς.

Εικόνα 2. Το ιερό του ναού.

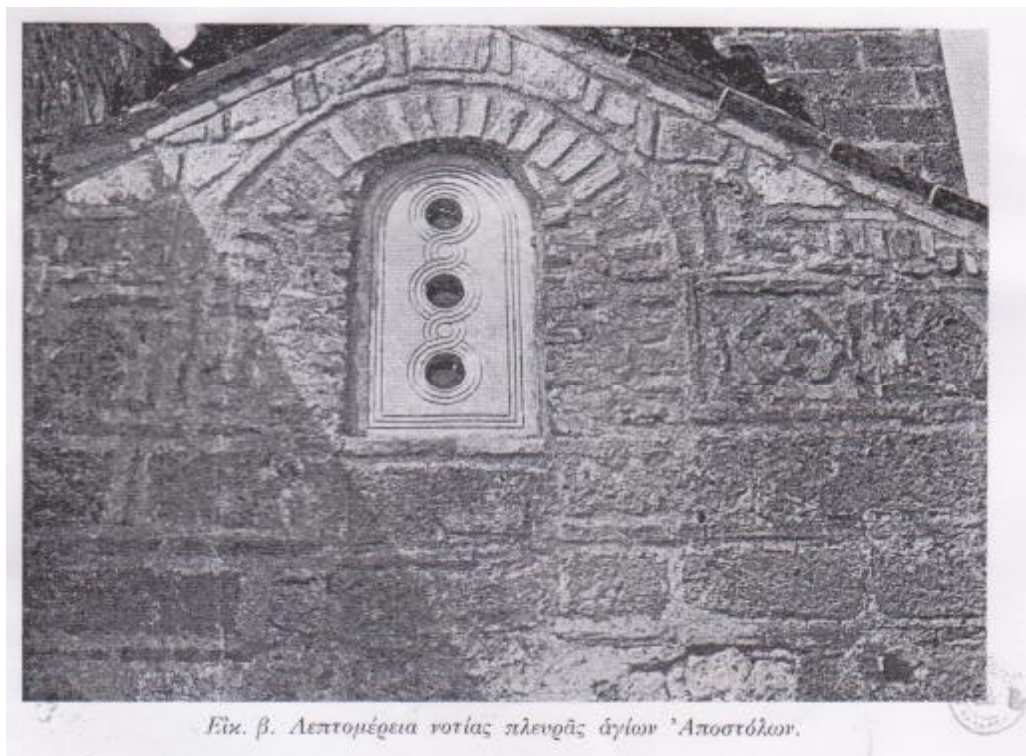
Εικόνα 3. Το καμπαναριό (1)

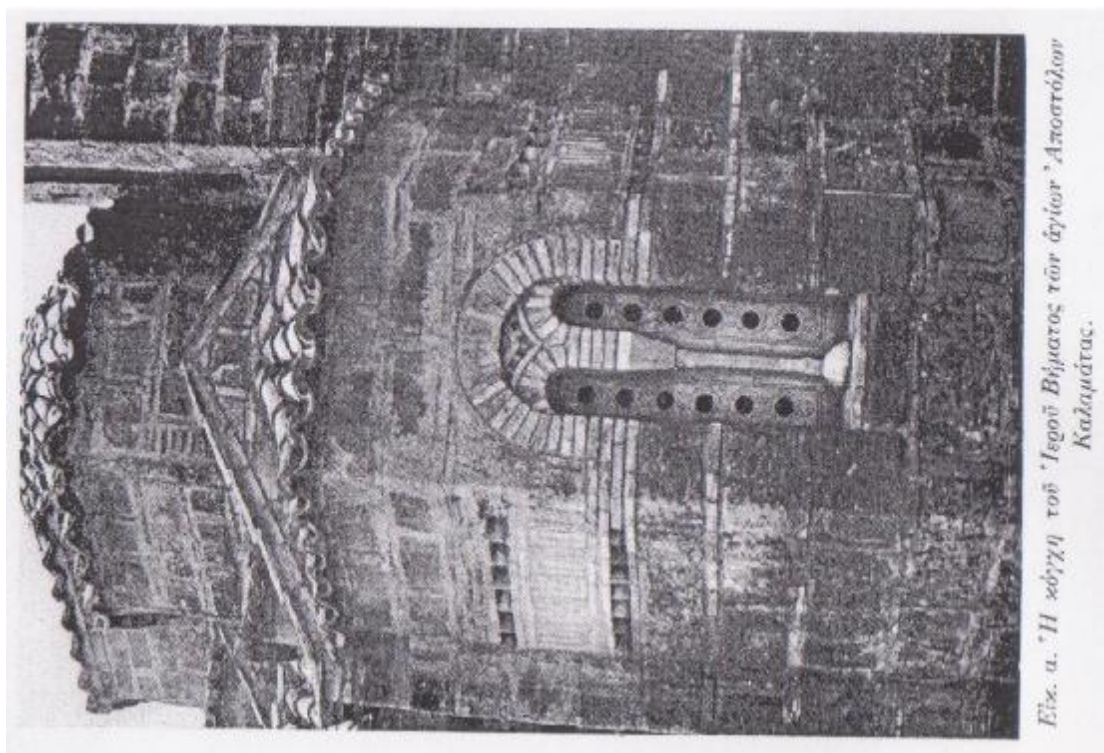
Εικόνα 4.Το καμπαναριό. (2)

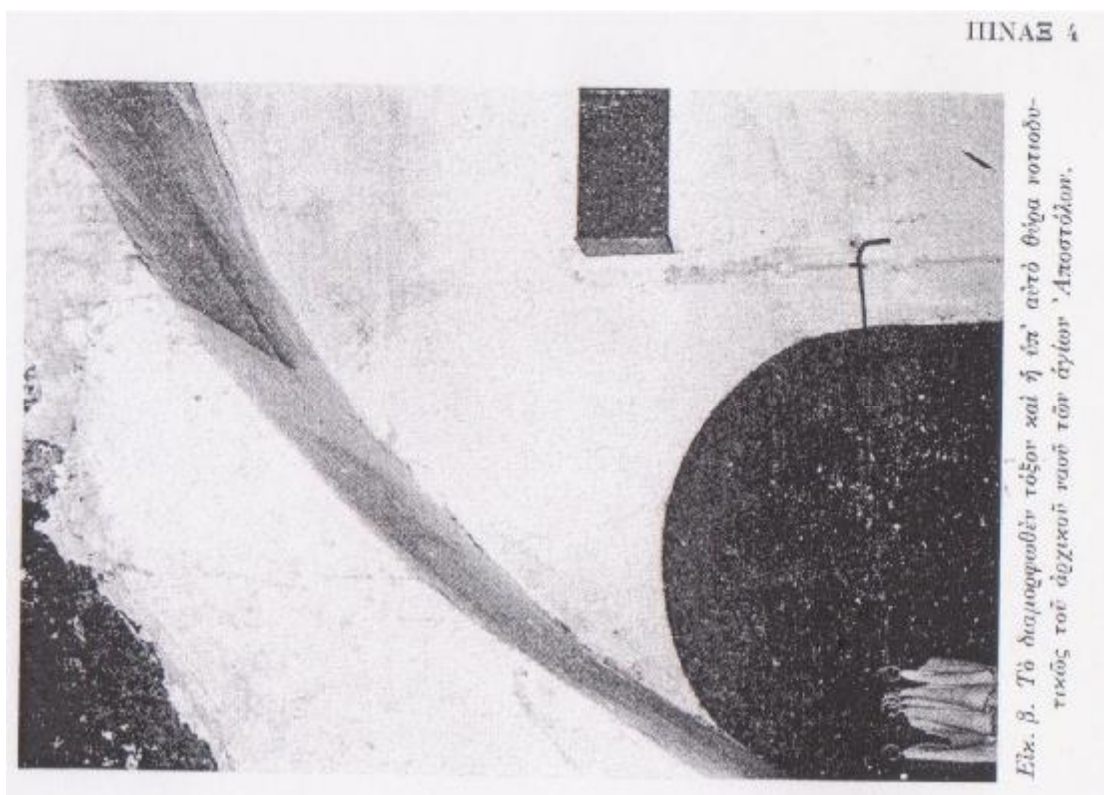
Εικόνα 5.

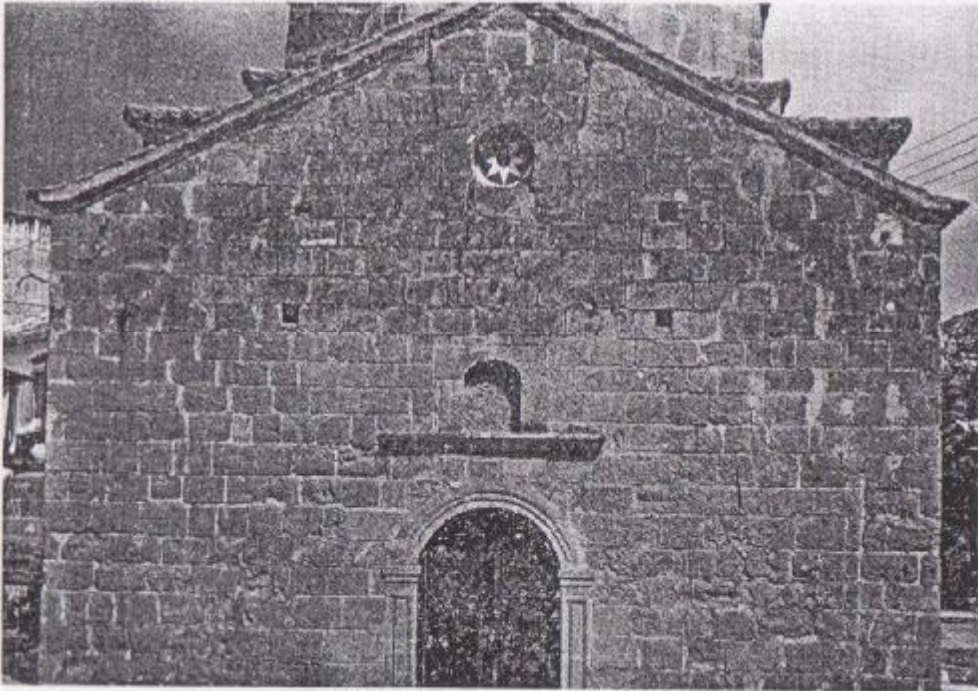
Εικόνα 6.

Εικόνα 7.

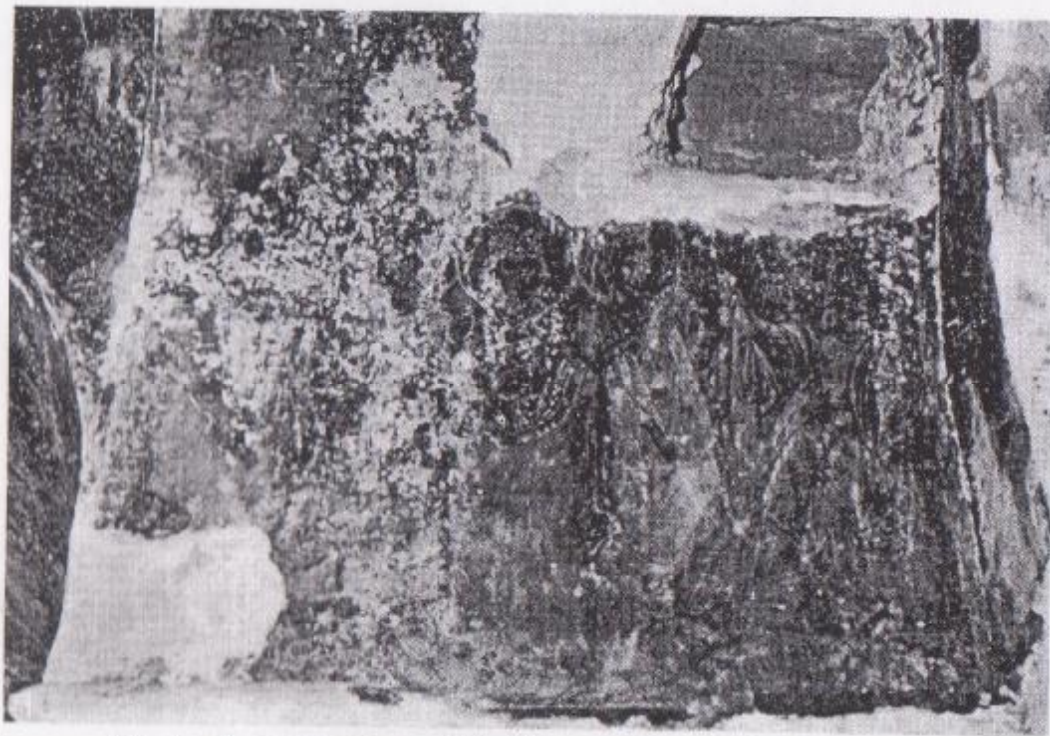

Εικόνα 8.

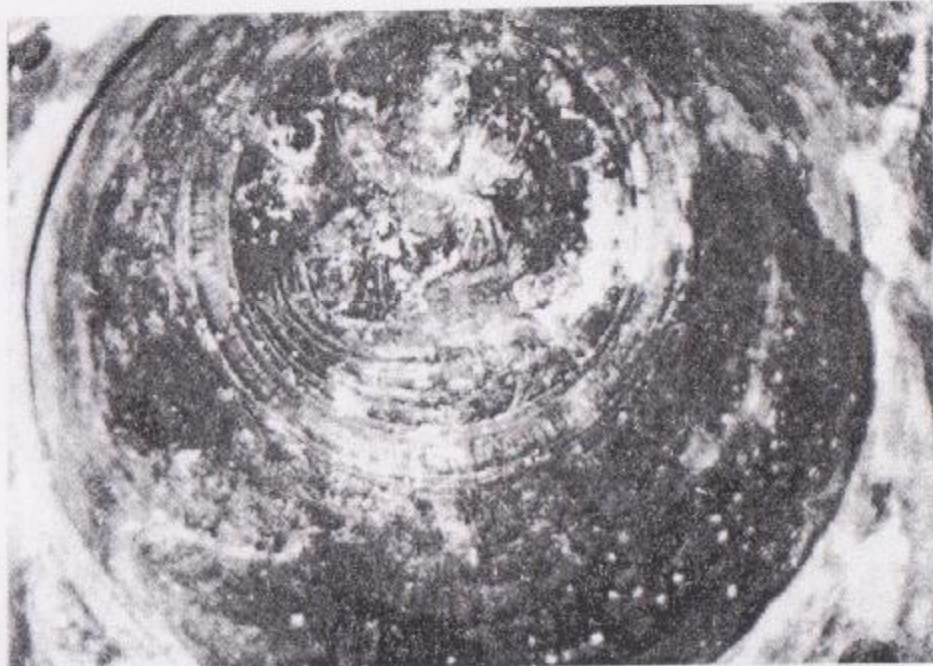
Εικ. α. Ἡ δυτικὴ ὄψις τοῦ νεωτέρου τμήματος τοῦ ναοῦ ἁγ. Ἀποστόλων Καλαμάτας.

Εικόνα 9.

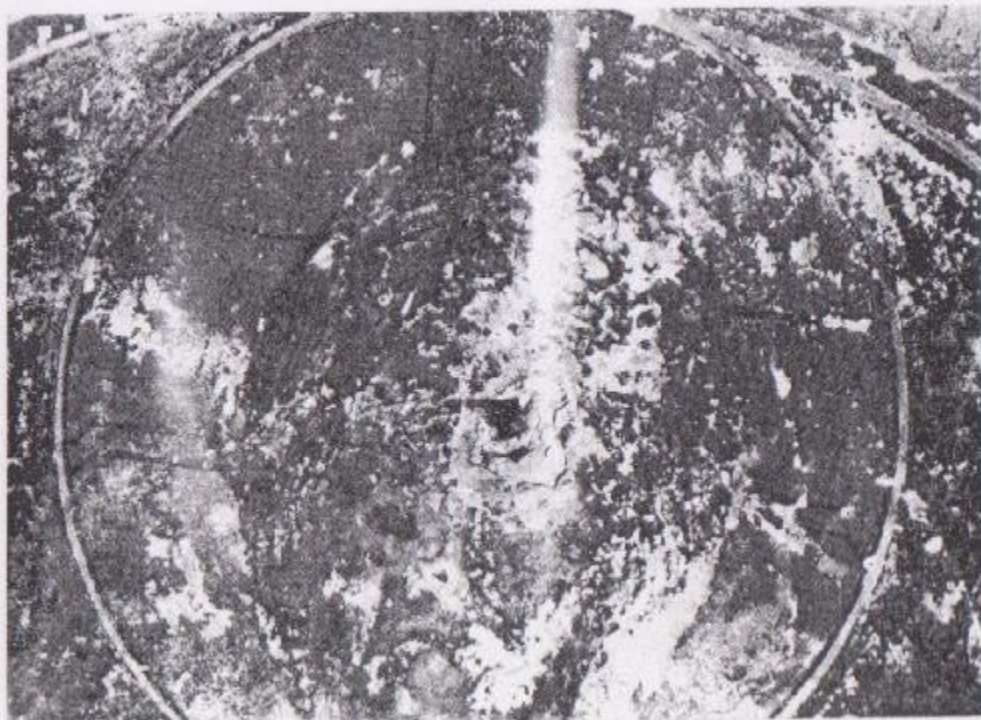
Εικ. β. Ἡ τοιχογραφία τῆς Ἀναλήψεως τοῦ ναοῦ ἁγίων Ἀποστόλων.

Εικόνα 10.

Εικ. α. Ὁ τροχὸς μετὰ τὰ ἴχνη τοῦ Παντοκράτορος κλπ. εἰς ἁγ. Ἀποστόλων Καλαμάτας.

Εικόνα 11.

Εικ. β. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Παντοκράτορος, ὡς διατηρεῖται εἰς ἁγίους Ἀποστόλους.

Εικόνα 12.

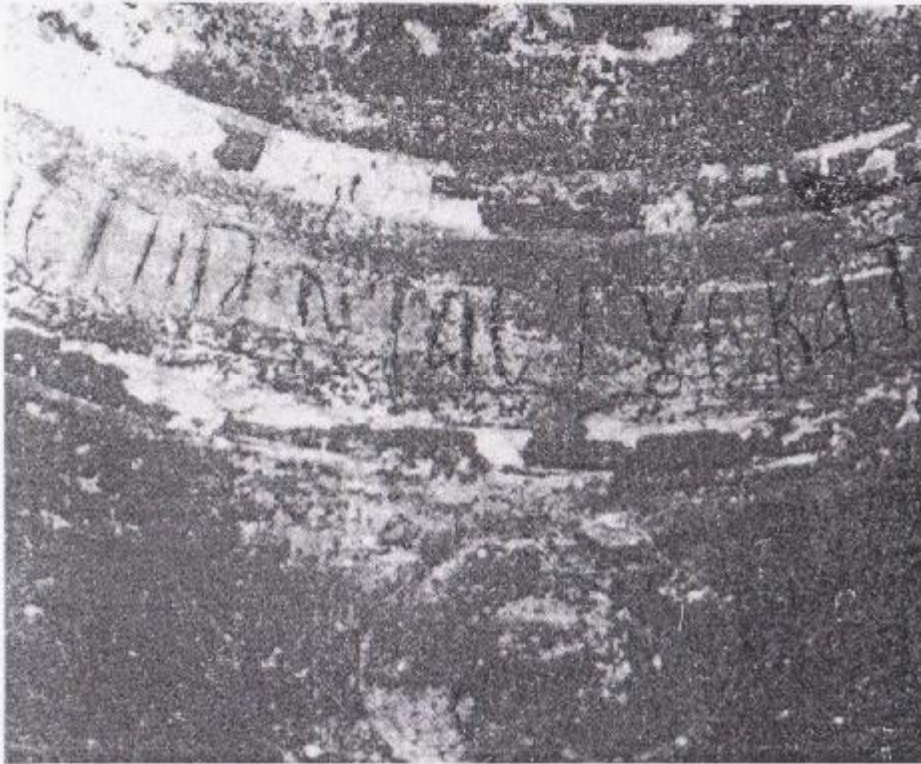
Εικ. α. Κεφαλαί προφητῶν καὶ τμήμα τῆς περὶ τὸν Παντοκράτορα ἐπιγραφῆς. Ἅγιοι Ἀποστολοὶ Καλαμῆταις.

Εικόνα 13.

Εικ. β. Προφήται καὶ τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ τρούλου τῶν ἀγίων Ἀποστόλων.

Εικόνα 14.

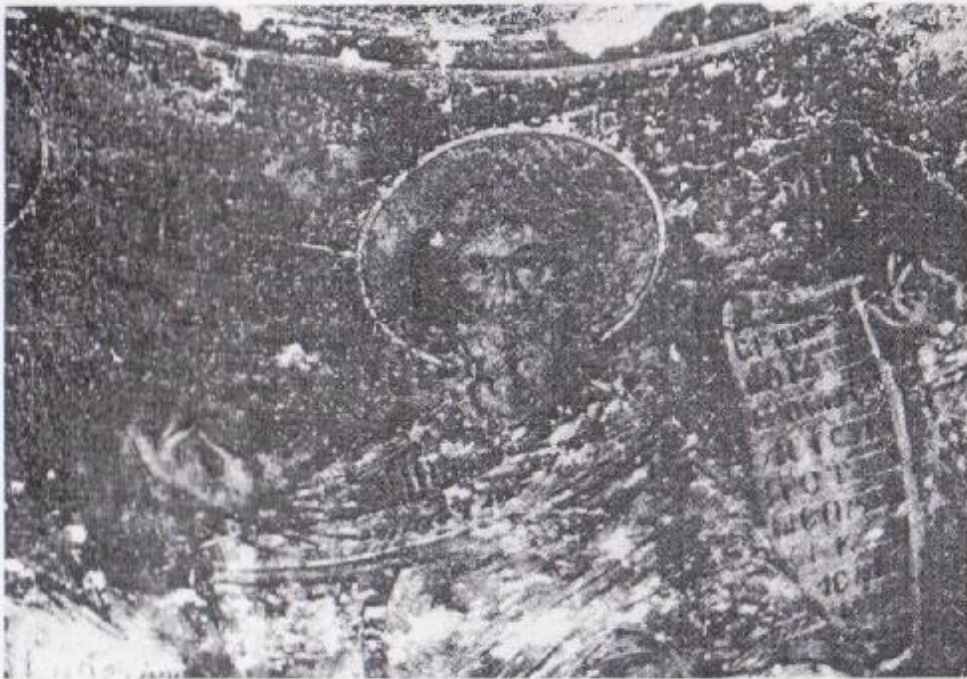
α. Ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ χειρῶντος διεκδόσμου τοῦ τροῦλλον τῶν ἁγ. Ἀποστόλων.

Εικόνα 15.

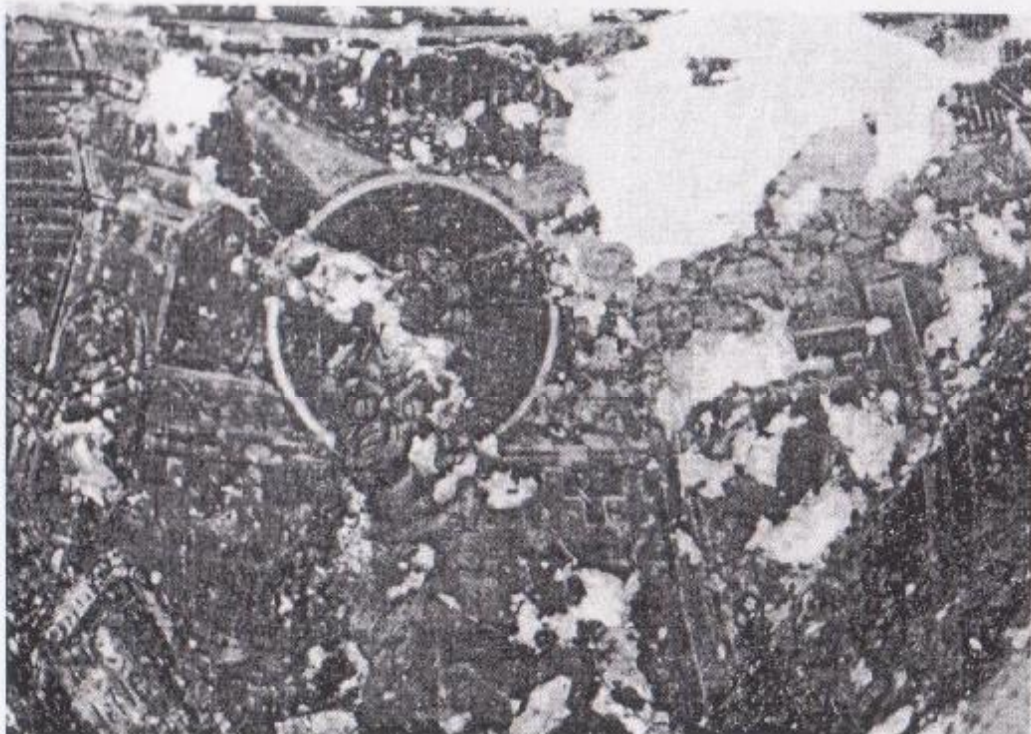
β. Ὁ Λαβίδ εἰς τὴν τροῦλλον τῶν ἁγίων Ἀποστόλων.

Εικόνα 16.

Εικ. α. 'Ο προφήτης 'Ιερεμίας εἰς τὸν τροῦλλον τῶν ἁγίων 'Αποστόλων.

Εικόνα 17.

Εικ. β. 'Ο εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος εἰς τὸν τροῦλλον τῶν ἁγίων 'Αποστόλων.

Εικόνα 18.

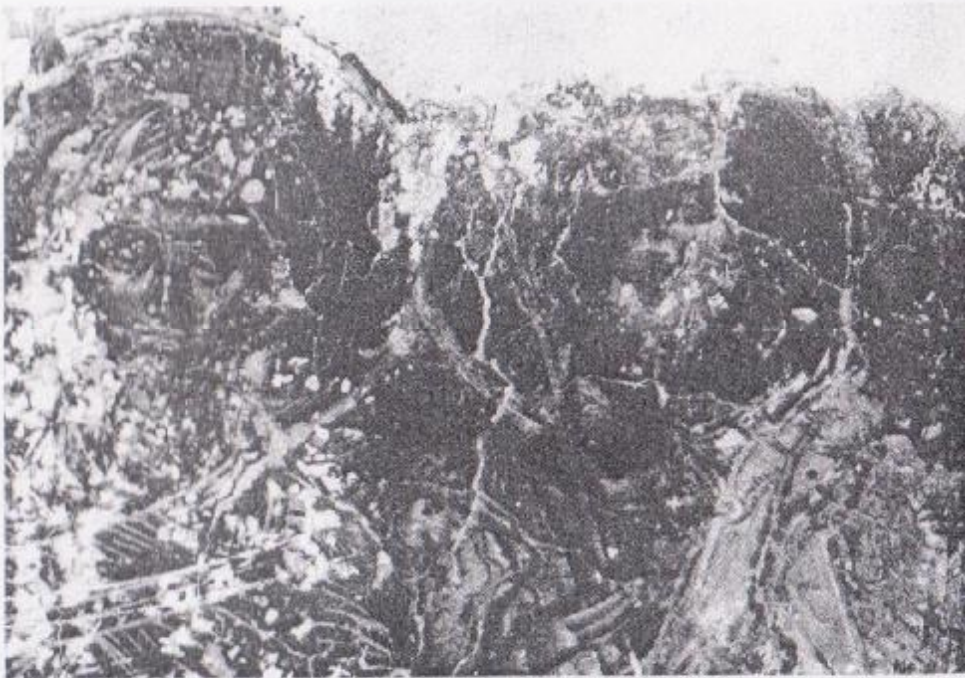
Εικ. α. Ὁ εὐαγγελιστὴς Μάρκος. Ἅγιοι Ἀπόστολοι Καλαμίνας.

Εικόνα 19.

Εικ. β. Ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς τοῦ ἀνωτέρου ναοῦ.

Εικόνα 20.

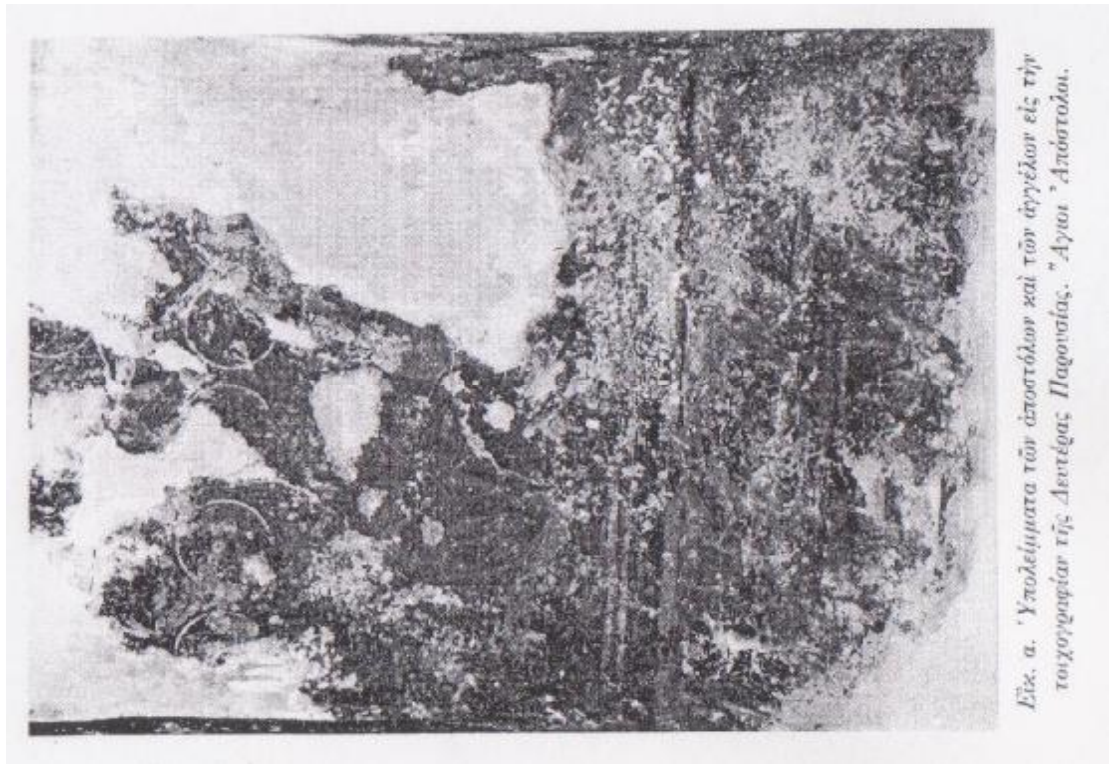
Εἰκ. α. Θεοτόκος καὶ ἄγγελος. Αεπτομέρεια ἐκ τῆς τοιχογραφίας τῆς Ἀναλήψεως εἰς ἀγ. Ἀποστόλους Καλαμίτας.

Εικόνα 21.

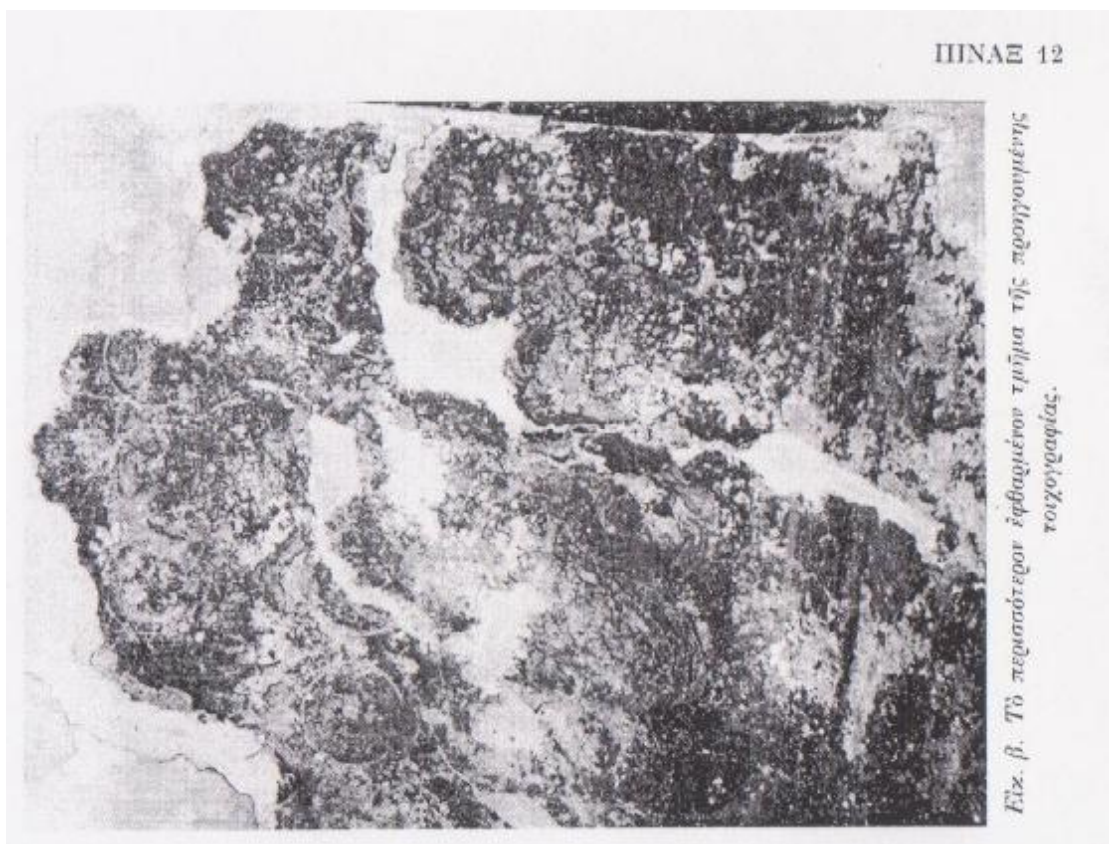

Εἰκ. β. Ὑπολείμματα τῶν ἀποστόλων ἐκ τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Τοιχογραφία ἐκ τοῦ ἀνωτέρου τανῶ.

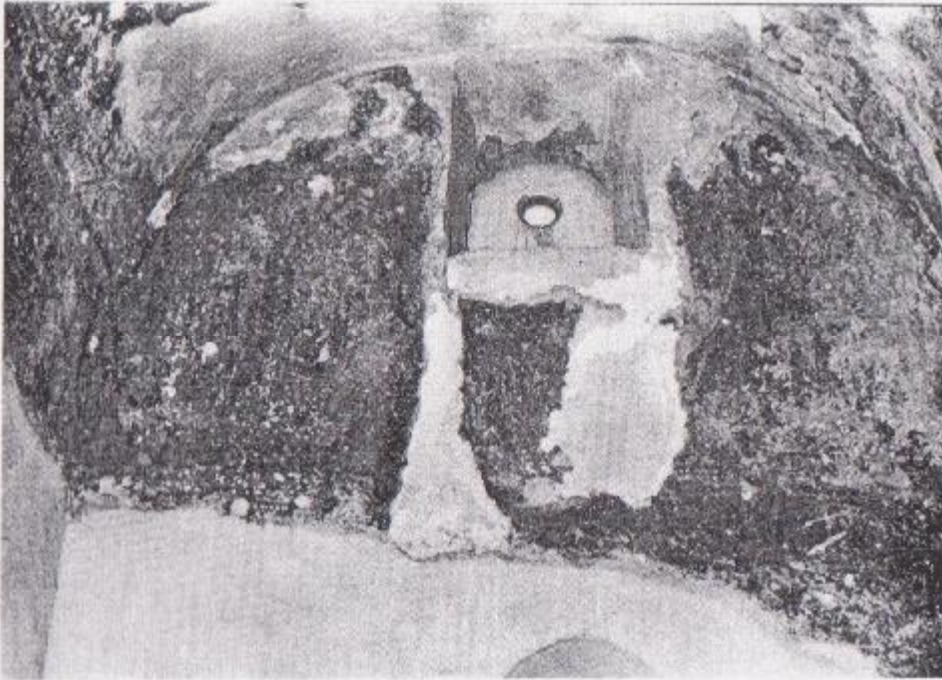
Εικόνα 22.

Εικόνα 23.

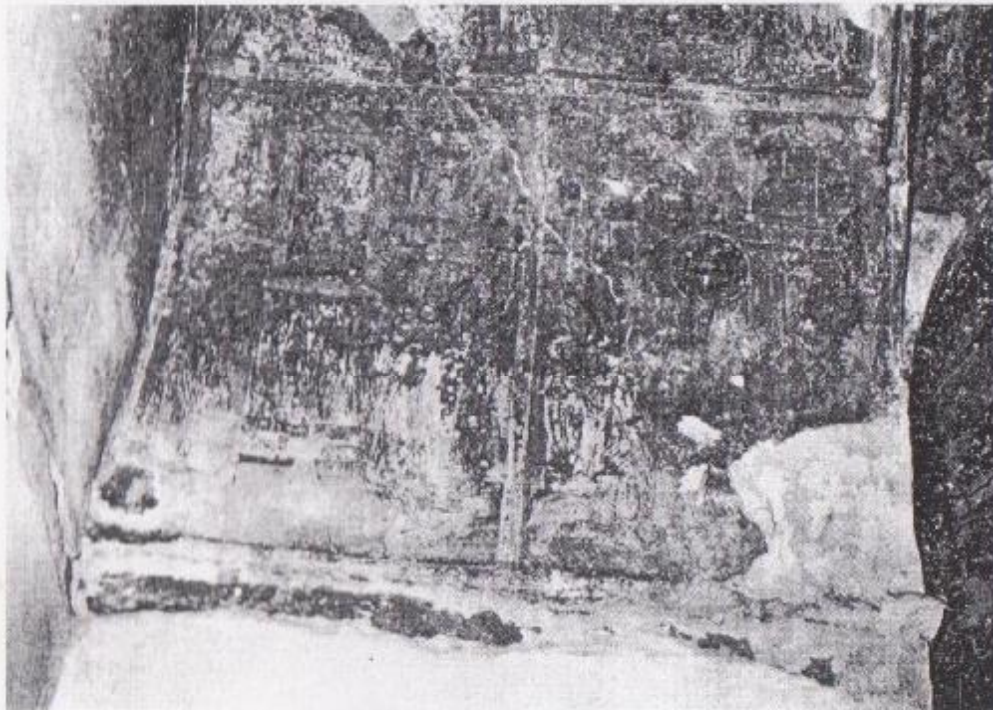

Εικόνα 24.

Εικ. α. Τὰ ἴχνη τῆς Δεήσεως (Χριστός Κριτής) εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Δειπέρας Παρθενίας ἐπὶ τοῦ βοτῆου τοῖχου τῶν ἁγ. Ἀποστόλων.

Εικόνα 25.

Εικ. β. Σκηνὴ ἐκ τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου εἰς ἁγίους Ἀποστόλους Καλαμάτας.

Εικόνα 26.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1. Πρόσοψη του ναού.....	13
Εικόνα 2. Το ιερό του ναού.....	14
Εικόνα 3. Το καμπαναριό (1).....	15
Εικόνα 4. Το καμπαναριό. (2).....	16
Εικόνα 5.	17
Εικόνα 6.	17
Εικόνα 7.	18
Εικόνα 8.	18
Εικόνα 9.	19
Εικόνα 10.	19
Εικόνα 11.	20
Εικόνα 12.	20
Εικόνα 13.	21
Εικόνα 14.	21
Εικόνα 15.	22
Εικόνα 16.	22
Εικόνα 17.	23
Εικόνα 18.	23
Εικόνα 19.	24
Εικόνα 20.	24
Εικόνα 21.	25
Εικόνα 22.	25
Εικόνα 23.	26
Εικόνα 24.	26
Εικόνα 25.	27
Εικόνα 26.	27

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Κωνσταντίνος Καλοκύρης, ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ, Θεσσαλονίκη, 1973.
2. Νίκος Ι. Ζέρβης, Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΛΑΜΑΤΑ, Τόμος Δεύτερος, Καλαμάτα, 2006.
3. Ηλίας Ε. Μπισσάνης, ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑ, Καλαμάτα, Γραφικές Τέχνες Λεβέντη, 2006.